

AZƏRBAYCANDA ÖZƏL ALİ MƏKTƏBLƏRƏ TƏLƏBƏ QƏBULUNUN BƏZİ ASPEKTLƏRİ

İsaxan İsaxanlı

Xəzər Universitəsi

Ali təhsilli kadr hazırlığı prosesi abituriyentlərin ali məktəblərə qəbul olunmasından, başqa sözlə desək, tələbə qəbulundan başlayır. Azərbaycanda həm dövlət, həm də özəl ali məktəblərə tələbə qəbulu mərkəzləşdirilmiş bir dövlət təşkilatı-Tələbə Qəbulu üzrə dövlət Komissiyası (TQDK) tərəfindən aparılır.

Mərkəzləşmə haqqında Amerika tədqiqatçısı Werner Hurch yazır: “Mərkəzləşmədə gözlənilən nəticəni hiss etmək üçün qərar qəbul edən təşkilata kənar təsirlər olub-olmadığı haqqında düşünülməlidir”(1).

Bunun isə ən aydın yolu, təbii ki, qərar qəbul edən təşkilatın tam müstəqil və ya özəl olmasıdır. Sözsüz ki, fəaliyyətdə olduğu müddətdə TQDK öz işində xeyli irəliləyişlərə nail olmuşdur və öz işini ilbəl daha da yüksək səviyyədə qurmağa çalışır. Lakin TQDK dövlət təşkilatı olduğundan onun fəaliyyətində subyektivizm təzahürlərinin olması, demək olar ki, labüddür.

Əgər dövlət ali məktəblərinə qəbulun dövlət orqanı olan TQDK tərəfindən aparılması müəyyən mənada başa düşülürsə, qəbulun özəl ali məktəblərə belə şəkildə aparılması müsbət hal kimi qəbul oluna bilməz. Çünki özəl ali məktəbin özəlliyinin ən əsas əlaməti məhz tələbə qəbulunun sərbəst aparılmasıdır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının hazırda qüvvədə olan Təhsil Qanununda da bu məsələ öz həllini tapmışdır. Təhsil Qanununun 21-ci maddəsində yazılır: “Qeyri-dövlət ali məktəblərinə tələbə qəbulu onların nizamnamələri əsasında aparılır”(2). Doğrudur hazırda yeni təhsil qanunu hazırlanmaqdadır və bu qanun layihəsində göstərilən məsələyə bir az başqa cür yanaşılmışdır: “Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təhsil müəssisələrinə qəbul müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydada və öz nizamnamələrinə uyğun həyata keçirilir”(3).

Göründüyü kimi burada da özəl ali məktəblərin öz nizamnamələri əsasında qəbul aparmalarının mümkünlüyü qeyd olunur. Əs-

lində bu maddə “ikili standart”ın mahiyyətini özündə saxlayan çox uğursuz bir maddədir. Bu maddə iki hissədən ibarətdir: 1. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təhsil müəssisələrinə qəbul icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydada həyata keçirilir; 2. ... Bütün təhsil müəssisələrinə qəbul onların öz nizamnamələri əsasında aparılır.

Belə “ikili standart” icra hakimiyyəti orqanına imkan verəcək ki, özəl ali məktəblərin öz nizamnamələrindəki qəbul ilə bağlı maddəsini icra hakimiyyətinin həmin məsələ ilə bağlı maddəsinə müvafiq hala salsın.

Beləliklə, özəl ali məktəblərə tələbə qəbulunun TQDK tərəfindən aparılması bu ali məktəblərin özəlliyinin pozulmasını sübut edən ən əsas amillərdəndir. Təhsil haqqında qanunun yeni layihəsi də bu məsələni ciddi şəkildə həll etmir və gələcəkdə də müvafiq icra hakimiyyətinə özəl ali məktəblərin fəaliyyətinə müdaxilə etmək imkanı verir.

Qeyd olunduğu kimi özəl ali məktəblərin sərbəstliyinin əsas əlaməti sərbəst tələbə qəbulunun aparılmasıdır. Lakin bu məsələdə dövlət orqanlarının birbaşa iştirakı (Nazirlər Kabinetinin elm və təhsil şöbəsi, Təhsil nazirliyi, TQDK) özəl ali məktəbləri konkret məsələ qarşısında qoyur, yəni özəl ali məktəblər məhz TQDK tərəfindən göndərilmiş abituriyentləri yüksək səviyyəli kadr kimi yetişdirmək proqramını həyata keçirməli olurlar. Əlbəttə abituriyentin TQDK tərəfindən göndərilməsi, yoxsa ali məktəbin özü tərəfindən götürülməsi formaca əhəmiyyət kəsb etmir, lakin tələbəyə nəzərdə tutulan tədris proqramları üzrə yüksək bilik vermək üçün qəbul vaxtı tələbələrin seçilmə prinsipi çox vacibdir. Keçmiş təcrübə göstərir ki, ali məktəblərin özləri qəbul apardıqları vaxt qəbul olan tələbələrin səviyyəsi TQDK tərəfindən göndərilənlərdən xeyli yüksək olurdu və bu da məhz yüksək səviyyəli kadrların hazırlanması prosesində müsbət başlanğıc kimi qiymətləndirilə bilər.

“Azərbaycan”, “Qərb”, “Qafqaz”, “Xəzər” universitetlərindən alınan məlumata görə TQDK tərəfindən göndərilən tələbələrin 70-75%-i uyğun tədris proqramlarını mənimsəmə səviyyəsindən xeyli aşağı olur və bu fakt tədris prosesində ciddi çətinliklər törədir. Odur ki, həmin tələbələr bir sıra hallarda hazırlıq kursunun tələbələrlə birlikdə oxumalı olurlar və bu da öz növbəsində yeni çətinliklərin yaranmasına gətirib çıxarır. Qeyd edək ki, Dünya Bankının

bir araşdırmasında tələbə qəbulu prosesində özəl universitetlərə sərbəstlik verilməsi dövlətin özəl universitetlərə göstərə biləcəyi 2 kömək yolundan biri kimi qiymətləndirilir: “Dövlət özəl universitetlərə 2 yolla kömək edə bilər. Birincisi, tələbə qəbulunda və tədris plan-proqramlarında tam sərbəstliyin təmin edilməsi. Digər tərəfdən isə dövlət özəl ali məktəbdə oxuyan tələbələrə maddi kömək və borc verə bilər”(4).

1995-ci ildən dövlət qeydiyyatından keçmiş özəl ali məktəblərə tələbə qəbulu TQDK tərəfindən həyata keçirilir. Tələbə qəbulunun TQDK tərəfindən aparıldığı ilk illərdə özəl ali məktəblərin özləri də əlavə tələbə qəbulu aparmışlar və qəbul olunanların bir hissəsi TQDK tərəfindən, digər hissəsi isə sərbəst qəbul olunanlardır. Yalnız 1997/-98-ci tədris ilindən başlayaraq özəl ali məktəblərə tələbə qəbulunun aparılmasına TQDK ciddi nəzarət etməyə başlamışdır və məhz həmin ildən etibarən özəl ali məktəblərə qəbul olunan tələbələr yalnız TQDK tərəfindən göndərilir. Bunu nəzərə alaraq, məhz 1997-2002-ci illər aralığında qəbul planı, qəbul olanların sayı və qəbulolma faizi baxımından özəl ali məktəblər şəbəkəsinin ümumi dinamikasının qrafik təsvirinə nəzər salaq. (bax: səh 6. Rəqəmlər "Abituriyent" jurnalının uyğun saylarından götürülmüşdür; ədəbiyyat siyahısı: 5-10).

Göründüyü kimi, son 3 tədris ilində özəl ali məktəblərə tələbə qəbulu planı və qəbul olan tələbələrin sayı tədricən azalmağa başlamışdır. Bunun müxtəlif səbəblərini göstərmək olar. O cümlədən:

1. 2002-2003-cü tədris ilində orta məktəb məzunlarının sayının əvvəlki illərə nisbətən xeyli az olması;
2. dövlət ali məktəblərində əvvəlki illərə nisbətən ödənişli təhsil üçün qəbul planının tədricən artması;
3. bu illər ərzində 4 özəl ali məktəbin fəaliyyətinin dayandırılması və 4 özəl ali məktəbə isə 2002-2003-cü tədris ilində tələbə qəbulunun aparılmaması;
4. özəl ali məktəblərin məzunlarının dövlət təşkilatlarında işə düzəlmə prosesində süni problemlərin yaradılması.

Bunlar, bir tərəfdən rəqəmlər baxımından qəbul prosesinə mənfi təsir göstərmişdirsə, digər tərəfdən, fikrimizcə daha təhlükəli təsir, (xüsusən də 3-cü və 4-cü amil) ictimaiyyətdə özəl ali məktəblərə qarşı qorxu və inamsızlıq hissələrinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur ki, bu da son məqamda özəl ali məktəblərdə təhsil almağa meyilli

olan abituriyentlərin sayının azalmasına gətirib çıxartmışdır.

Qeyd edək ki, bu barədə özəl ali məktəblərin rektorları ilə müzakirə zamanı onlar yuxarıda göstərilən səbəblərdən hər bir amilin özəl ali məktəblərdə tələbə qəbulu prosesinə müəyyən mənfi təsirini önə çəkdiyi halda, müxtəlif özəl ali məktəblərin (Xəzər Universiteti, Odlar Yurdu Universiteti, Qafqaz Universiteti, Ali İctimai-Siyasi Kolleç, Azərbaycan Universitetinin, təxminən, 60 tələbəsinin fikri öyrənilmişdir) tələbələri ilə müzakirə zamanı əsas səbəbin son iki amillə bağlılığı diqqət çəkir.

Bütün bu deyilənlər özəl ali məktəblərdə qəbul prosesinin statistik zəifləməsinə səbəb olur ki, bu da özəl ali məktəblərin fəaliyyətində ciddi çətinliklər yaradır və belə davam edərsə, yaxın gələcəkdə özəl ali məktəblərin tələbə çatışmazlığı kimi ciddi problemlə üzləşməsi təhlükəsini doğurur.

Odur ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən özəl ali məktəblər Təhsil Qanununun, eləcə də öz nizamnamələrinin uyğun maddələrinin gücündən istifadə edərək tələbə qəbulunun sərbəst keçirilməsinə nail olmalıdırlar. Əks halda, heç olmasa, qəbul planı dolmadığı təqdirdə özləri əlavə qəbul keçirmək hüququnu bərpa etməlidirlər. Əgər icra orqanları buna etiraz edərlərsə, onların iştirakı ilə bu kompaniyanın keçirilməsinə nail olmaq lazımdır. Ancaq bu yolla özəl ali məktəblər tələbə kontingentinin formalaşdırılması işini stabilləşdirə bilər və öz fəaliyyətini inamla qura bilərlər.

Beləliklə, dünya özəl təhsil təcrübəsinin məhək daşlarından biri olan tələbə qəbulunda sərbəstliyin Azərbaycan özəl təhsil praktikasında tətbiq edilməməsi taleyüklü problem olaraq qalır. Ümumiyyətlə özəl ali məktəblərə tələbə qəbulunun hər hansı dövlət orqanı tərəfindən aparılması onların özəl hüquqlarının tam pozulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Yuxarıda aparılan araşdırmalar və müqayisələr göstərir ki, hazırkı qəbul qaydası özəl ali məktəblərin ruhuna uyğun gəlmir. Odur ki, onun təkmilləşdirilməsi vacibdir. Bu, Azərbaycanda demokratik dövlət “statusu” qazanmaq istiqamətində islahatlar keçirilməsinin, “asiyalılıqdan” çıxıb “avropalaşmağa”, ictimai həyatın demokratikləşməsinə doğru hərəkətin təzahürlərindən biri olmaqla bərabər, özəl ali təhsillə bağlı Avropa, Qərbi standartlarının Azərbaycana gətirilməsi üçün möhkəm zəmin yaradardı.

Ədəbiyyat:

1. *"Inventing education for the future"*. Institute of Government and Public Affairs, University of California, Los Angeles, 1967; r.284.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. B., "Öyrətmən", 1993.
3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu (layihə). "Azərbaycan" qəzeti, 5 mart 1999.
4. *Higher education. The lessons of experience* a World Bank Publication, Washington, d.C. 1994; r.133.
5. "Abituriyent" № 10, noyabr, 1997.
6. "Abituriyent" № 10, noyabr, 1998.
7. "Abituriyent" № 12, dekabr, 1999.
8. "Abituriyent" № 12, dekabr, 2000.
9. "Abituriyent" № 12, oktyabr, 2001.
10. "Abituriyent" № 12, oktyabr, 2002.

**SOME ASPECTS OF STUDENT ADMISSION
TO PRIVATE HIGHER SCHOOLS IN AZERBAIJAN**

İsaxan İsaxanlı
Khazar University

The article studies the impact of students' admission to private higher schools that held by State Commission on Student Admission (SCSA), a state organization, on the activity of private higher schools in Azerbaijan. Recently, decrease of the number of students who have been entering private higher schools has been given in graphic and its reasons have been defined. Moreover, the article offers suggestions to develop students' admission process to private higher schools.

Özəl ali məktəblərdə qəbul planı, tələbə qəbulu və qəbul faizinin ümumi dinamikası (1997-2002-ci illər üzrə)

